

LERİK RAYONUNUN SON TUNC - ERKƏN DƏMİR DÖVRÜ QƏBİR ABİDƏLƏRİNDƏN TAPILAN SİLAHLARIN TƏDQIQINƏ DAİR

(Fransanın Sen Jermen muzeyində saxlanılan arxeoloji materiallar əsasında)

Samir KƏRİMOV,

AMEA Lənkəran Regional Elm Mərkəzi,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru,

samir-cayrud@mail.ru

Anar AĞALARZADƏ,

AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,

anararxeoloq@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: kurqan, daş qutu qəbir, son tunc-erkən dəmir dövrü, tunc silahlar.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: курган, могильники из каменных ящиков, эпоха поздней бронзы и раннего железа, бронзовое оружие.

KEY WORDS: Grave-mound, tombstones, Late Bronze and Early Iron Age, bronze weapons.

Azərbaycanın son tunc-erkən dəmir dövrü abidələri ilə zəngin rayonlarından biri Lerik rayonudur. Rayonun son tunc və erkən dəmir dövrünə aid qəbir abidələrindən əldə olunmuş artefaktların böyük bir qismini silahlar təşkil edir.

Azərbaycanın son tunc və erkən dəmir dövrünə aid silahlarının ən zəngin kolleksiyası Lerik rayonundakı arxeoloji abidələrdən aşkar edilmişdir. Bu maddi mədəniyyət nümunələri vaxtilə dəfn avadanlığının mühüm elementlərindən olmuş və dövrün sosial-iqtisadi və ictimai münasibətlərinin araşdırılmasında, yerli zəmində formalaşan qədim metallurgianın inkişaf səviyyəsinin tədqiqində əvəzsiz rola malikdir.

Lerik rayonun müxtəlif nekropollarından aşkar edilən silah nümunələri hazırda Fransanın Sen-Jermen muzeyinin fondlarında saxlanılır [1]. 1890-cı ildə Fransanın Sen-Jermen muzeyinin əməkdaşı, həvəskar arxeoloq Jak de Morqan tərəfindən Lerik rayonunun Keraveladi, Hovil, Hamarat, Veri, Coni, Tüli, Mistan, Hiveri, Rəzgov, Mastayıl və s. kəndlərinin ərazisindəki son tunc və erkən dəmir dövrünə aid nekropollardakı qəbir abidələrinin qarət edilməsi hesabına əldə etdiyi silah nümunələrini Fransaya daşımışdır [2, s. 14-90; 3, s. 10-15; 4, s. 5-7].

Azərbaycan xalqının maddi sərvəti olan bu nadir arxeoloji materiallar uzun müddət Fransanın Sen Jermen muzeyinin fondlarında ölü materiala çevrilmiş və arxeoloji

tədqiqatlardan kənar saxlanılmışdır. Hətta XX əsrin 80-90-cı illərində muzeyin erməni mənşəli “mütəxəssisləri” öz çirkin xislətlərindən istifadə edərək bu silahları ekspozisiyada erməni silahları kimi təqdim etməyə çalışmışlar.

Həmin arxeoloji materialların müəyyən bir qismi Jak de Morqan tərəfindən qüsurlu şəkildə nəşr edilmiş, onların dövrləşməsində və xronoloji çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsində böyük yanlışlıqlara yol verilmişdir.

Sen-Jermen muzeyində saxlanılan silahlar tipoloji xüsusiyyətlərinin zənginliyinə və praktiki istifadə imkanlarının əhəmiyyətinə görə böyük bir xronoloji dövrü – e.ə. XIV-V əsrləri əhatə edir. Elmi ədəbiyyatda bu silah tiplərinin üç ardıcıl inkişaf mərhələsindən keçməsilə bağlı fikirlər irəli sürülsə də [3, s. 90-103], son tədqiqatlar həmin silahların dörd inkişaf mərhələsindən keçdiyini deməyə əsas verir. Hər bir mərhələ isə səciyyəvi silah tipləri ilə təmsil olunur.

Lerik rayonunun ərazisindən tapılan və Sen-Jermen muzeyində saxlanılan silahlar tunc və dəmirdən hazırlanmış rapiraşəkilli qılınclardan, müxtəlif tiplərə bölünən xəncər və nizə başlıqlarından, asimmetrik baltalardan, balta kərkilərdən ibarətdir. Onları praktiki əhəmiyyətinə görə yaxın və uzaq məsafəli döyüş-hücum silahları kimi təsnifatlandırmaq olar [5, s. 25-33].

Birinci mərhələyə aid (e.ə. XIV-XIII əsrlər) silahlar tuncdan hazırlanaraq rapiraşəkilli qılınclardan, üçbucaqşəkilli tiyəyə və yan tərəfdən iti çiyinə malik olan xəncərlərdən, lələkvəri nizələrdən, altıtilli gövdəyə və seqmentvari ağıza malik olan baltalardan, “balta-kərkilərdən” ibarətdir. Rapiraşəkilli qılınclar üçün uzun tiyə və dar ağız xarakterik olub, onların uzunluğu 80-110 sm arasında dəyişir. Sen-Jermen muzeyində Veri, Codikəş və Hamarat nekropollarından tapılmış rapiralar mühafizə edilir. Sonrakı dövrdə rayonun Çayrud, Cəngəmiran, Rvarud və s. abidələrindən aşkarlanan rapiraların bir qismi rayonun tarix-diyarşünaslıq muzeyində saxlanılır [4, s. 36-37].

Demək olar ki, birinci mərhələnin əsas silah tiplərindən olan rapiralara Cənub-Şərqi Azərbaycanın əksər son tunc və erkən dəmir dövrü abidələrində rast gəlinir. 1941-ci ildə İshaq Cəfərzadə tərəfindən Cəlilabad rayonunun Uzuntəpə abidəsindən, XX əsrin 60-70-ci illərində Fərman Mahmudov tərəfindən Masallının Hişkədərə, Lənkəranın Bəlləbur, Divəlonə, İstisu, Hirkan (Ayrora sovxozu) və s. abidələrdən onların yeni nüsxələri aşkarlanmışdır [6, s. 21-49; 3, s. 78-94]. Bu mərhələnin digər silah tipi olan üçbucaqşəkilli tiyəyə və yan tərəfdən iti çiyinlərə malik xəncərlərin ilk nümunələri rayonun Hovil və Mistan nekropollarından əldə edilərək Sen-Jermenə aparılmışdır. Xəncərlərin uzunluğu 30-40 sm arasında dəyişir [7, s. 255-

270; 4, s. 38-41].

Lələkvari nizə ucluqları uzunluğu 10-15 sm olub tuncdan hazırlanmışdır, mərkəzdən zolaqlı və üçtillidir. Bu nizə ucluqları Veri, Coni, Tüli kəndlərindən tapılmışdır.

Birinci mərhələnin ən mühüm silah tiplərindən biri də altıtilli, düz gövdəyə, seqmentvari ağıza, iri yastı küpə malik olan asimmetrik baltalar olmuşdur ki, bunlar da o dövr yerli metalışləmənin yüksək inkişaf səviyyəsini göstərir. Bu baltalar ilk dəfə 1890-cı ildə Jak de Morqanın qarət etdiyi Hovil nekropolundan tapılmış və Sen-Jermenə göndərilmişdir [2, s. 110]. Daha iki eyni tipli balta isə Xoca Davud Körpü və Ağa Evlər abidələrindən tapılmışdır. Ağa Evlər abidəsindən tapılan baltanın üzərində həyat ağacı təsvir edilmişdir.

Azərbaycan üçün səciyyəvi olan asimmetrik baltaları elmi şəkildə F.Mahmudov araşdırmışdır [8, s. 72-73]. Qeyd edək ki, bu balta tipi daha çox Lerik və Astara rayonlarından tapılır. Bu baxımdan Çayrud, Buzeyir, Mondigah, Əsnəkəran, Lavayın və s. abidələri xüsusi qeyd etmək olar.

İkinci mərhələyə aid (e.ə. XII-XI əsrlər) əsas silah tiplərindən biri də bütöv metaldan hazırlanmış, üçbucaqşəkilli tiyəsi, çərçivə və yaxud yəhərşəkilli dəstəyi olan xəncərlərdir. Xəncərlərin tiyəsində, dəstəklərindən bir qədər aşağıda ayparaşəkilli relyeflə dairələnmiş və bəzən qövsvari qabarıq naxışları var. Bu xəncərlər Ön Asiya tipli xəncərlərin tipik detallarını özündə əks etdirməklə, onları qədim yerli metallurgyanın məhsulu hesab etmək olar. Xəncərlər tuncdan hazırlanmış, uzunluqları 30-50 sm arasında dəyişir və orijinal görkəmə malikdir. Silahların ilk nüsxələri Jak de Morqan tərəfindən Veri, Coni, Hovil, Codikəş və s. nekropollarından üzə çıxarılmışdır [3, s. 101-102; 4, s. 38-39]. İkinci mərhələnin silahları içərisində tuncdan hazırlanan dar, sivri ucluğa və silindrik borulu dəstəyə malik nizə ucluqları xüsusi yer tutur. Belə nizə ucluqları Coni, Veri, Hamarat və s. nekropollardan aşkar olunaraq Sen-Jermenə göndərilmişdir.

Üçüncü mərhələdə (e.ə. X-VII əsrlər) tunc silahların əksəriyyəti dəmir silahlarla əvəz olunmuş və son tunc dövrünün bir çox ənənələri bu silahların hazırlanmasında müşahidə edilmişdir. Bunu əsasən tunc dövrü nizə ucluqlarında və bimetal qılınclarda aydın hiss etmək mümkündür.

Dördüncü mərhələyə (e.ə. VII-V əsrlər) aid silahlar kimi yarpaqşəkilli enli pərli nizələri və balta-kərkiləri xüsusi qeyd etmək olar. Həmin silahlar dəmir dövründən antik dövrə keçidi izləməyə imkan verir. Balta-kərkilərin uzun ensiz gövdəsi, bürüzlü ağızı, küpünün yaxınlığında ağacdan sap keçirmək üçün korbucaqlı çıxıntıları vardır. Bu baltaların bəzi nüsxələri Sen-

Jerməndə saxlanılsa da, keçən əsrin 90-cı illərində Lerik rayonunun Hırrəmo və Masallı rayonunun Əmirtürbə [9, s. 24-25, 166] antik dövr torpaq qəbirlərindən də balta-kərkilər tapılmışdır.

N.Ə.Müseyiblinin fikrincə, son tunc-erkən dəmir dövründə (e.ə. II min. sonu - I min. əvvəli) tunc baltalardan Qafqazda əsasən silah növü kimi, eyni zamanda təsərrüfatda istifadə edilmişdir. Belə baltalar qəlibdə tökmə üsulu ilə hazırlanmışdır [10, s. 267-268].

Lerik rayonu ərazisindən tapılan və Sen-Jermen muzeyində saxlanılan son tunc və erkən dəmir dövrünə aid silahlar bu ərazilərin yüksək şəkildə inkişafını, böyük texnoloji nailiyyətlər əldə etdiyini, silah ustalarının bu sahədə təcrübəyə malik olduğunu göstərir. Silahların hazırlanmasında yerli xammal yataqlarından geniş istifadə edilmişdir.

Beləliklə, Fransanın Sen-Jermen muzeyinin arxeoloji fondunda saxlanılan bir qisim silah tiplərinin tədqiqi ilə Azərbaycanın cənub bölgəsində son tunc və erkən dəmir dövründə metalışləmə sənətinin ən yüksək səviyyədə inkişaf etdiyini müşahidə etdik. Gələcəkdə bölgənin zəngin metal yataqlarına malik xammal zonalarında və bu dövrün yaşayış məskənlərində aparılacaq kompleks tədqiqatlar bir çox elmi məsələlərin təhlilinə aydınlıq gətirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağalarzadə A.M. Fransada Azərbaycan izləri // “Geostrategiya” aylıq ictimai-siyasi, elmi-populyar jurnal, № 06 (18) noyabr-dekabr, 2013.
2. Morgan J de. Mission scientifique en Perse. Tome quatrieme. Recherches archeologiques. Premiere partie, 125 page. Chapitre II, page. 14-125. Paris: Ernest leroux editeur, 1896.
3. Махмудов Ф.Р. Культура-юго восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа. Баку: Nafta-press, 2008, 216 стр.
4. Kərimov S.K. Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. Bakı: Araz, 2006, 164 s.
5. Корневский С.Н. Втульчатые топоры-оружие ближнего боя эпохи средней бронзы Северного Кавказа. Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековые (история и культура). Москва: Наука, 1981.
6. Джафарзаде И.М. Элементы археологической культуры древней Мугани // Изв. АН Азерб. ССР, 1946, № 9, с. 21-51.
7. Morgan J. de. Recherches au Talyche Percan en 1901. MDP, VIII, Paris 1905.
8. Махмудов Ф.Р. О бронзовых топорах Талыша // МКА (Материальная культура Азербайджана). Баку: 1973, т.7, с. 64-73.
9. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку: Элм, 2012.
10. Müseyibli N.Ə. 2010-cu ildə aparılmış arxeoloji kəşfiyyat işləri və bəzi təsadüfi tapıntılar haqqında // Azərbaycanca aparılmış arxeoloji tədqiqatlar – 2010. Bakı: 2011, s. 264-270.

Самир Каримов, Анар Агаларзаде
**ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ПРЕДМЕТОВ ОРУЖИЯ, ВЫЯВЛЕННЫХ В
 ПОГРЕБАЛЬНЫХ ПАМЯТНИКАХ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ
 БРОНЗЫ-РАННЕГО ЖЕЛЕЗА ЛЕРИКСКОГО РАЙОНА**
 (на основе археологических материалов, хранящихся в музее
 Сен-Жермен во Франции)

РЕЗЮМЕ

В статье сообщается о предметах металлического оружия, вывезенных во французский музей Сен-Жермена французским археологом Жаком де Морганом из южного региона Азербайджана.

Это были в основном бронзовые и железные оружия, которые использовались в качестве боевого оружия. Исследование оружия доказывает, что в этот период существовали большие культурно-экономические связи юго-востока Азербайджана с Южным Кавказом и Передней Азией. Эти типы оружий указывают на широкие связи местной металлургии, высокий уровень её развития, большие технологические достижения и большой практический опыт мастеров-оружейников.

Samir Kazimov, Anar Aghalarzada
**ON THE INVESTIGATION OF WEAPONS DISCOVERED IN THE
 LATE BRONZE-EARLY IRON AGE GRAVE MONUMENTS IN LERIK**
*(Based on archaeological materials preserved at Saint-Germain
 Museum of France)*

SUMMARY

The article deals with metal weapons taken by the French archaeologist Jacques de Morgan from the southern region of Azerbaijan to the Saint-Germain Museum of France.

These were mostly bronze and iron weapons, which were used as combat weapons. The research studies prove that during this period there were large cultural and economic ties of the southeast of Azerbaijan with the South Caucasus and the Near East.

These types of weapons show that there has the broad ties, the high level of development and great technological achievement in the field of metallurgy and the great practical experience of craftsmen.